

Herman Paul, *Het moeras van de geschiedenis. Nederlandse debatten over historisme* (Amsterdam: Bert Bakker, 2012, 334 pp., ISBN 978 90 351 3578 9).

Herman Paul beoogt met zijn ‘intellectueel-historische monografie’, naar eigen zeggen ‘niet meer en niet minder [...] dan een representatief overzicht te bieden van wat “historisme” in Nederland tussen circa 1900 en 1970 losmaakte’ (9). Deze bewering is gelukkig niet helemaal correct. Hoewel het boek vaak erg beschrijvend is en sterk op een Nederlands (academisch) publiek is gericht, wil Paul bijdragen aan het bredere historismedonderzoek en stelt hij ook een methodologische revisie voor. De mijns inziens interessantste vragen in het boek zijn deze over de actualiteitswaarde van twintigste-eeuwse kritieken op historisme en over de (on)mogelijkheid van een posthistoristische geschiedschrijving.

Als niet meteen duidelijk wordt waarop deze vragen slaan, dan mag dat niet verwonderen want als dit boek één ding duidelijk maakt, dan is het dat het woord ‘historisme’ allesbehalve eenduidig is en dat het vele verschillende en soms contradictoire betekenissen kan dragen. Zoals Paul stelt: ‘Historisme kon slaan op overmatige liefde voor het verleden, op traditionalisme of conservatisme, maar evengoed op relativering van wat historisch gegroeid is, op vernieuwingsdrang of op een sterk ontwikkelde gevoeligheid voor verschillen tussen heden en verleden’ (14-15). Het gaat om een zeer elastisch begrip met een voornamelijk diagnostisch (gebruikt om de tijdsgeest te diagnosticeren) en dialectisch (drukt de verhouding tot iets anders uit) karakter. Bovendien wordt het vaak pejoratief gebruikt. Deze eigenschappen zorgen ervoor dat historisme een goed inzicht kan bieden in de angsten of het zelfbeeld van een samenleving.

Paul stelt op methodologisch vlak voor om historisme niet als idee of verzameling ideeën te benaderen, maar als een woord waaraan ‘individuele taalgebruikers’ allerlei betekenissen hechtten. Deze benadering heeft het voordeel dat ze niet dwingt om historisme eerst zelf te definiëren en dan volgens die, noodzakelijk gelimiteerde, definitie te onderzoeken, maar toelaat om na te gaan welke verschillende betekenissen twintigste-eeuwse Nederlanders aan dit woord toekenden. Historisme blijkt een zeer breed palet aan betekenissen gedragen te hebben, maar slechts in de ‘intellectuele taal’ van een relatief kleine kring van wetenschappers, kunstenaars en politici ingang gevonden te hebben. Paul besteedt ruime aandacht aan de manier waarop historisme als Duits leenwoord het vroegst (vanaf circa 1905) door protestantse theologen werd toegeëigend

om te ageren tegen het ‘empirische virus’ dat in de bijbelwetenschappen transcendenten waarheden ondermijnde of tegen de verheerlijking van het verleden dat theologische verstarring dreigde te veroorzaken. Hij bespreekt ook hoe het woord minder opgang maakte onder rooms-katholieken die zich meer op Franstalige debatten oriënteerden en alternatieve terminologie hanteerden.

Wie zich minder interesseert voor theologie zal wellicht meer hebben aan de hoofdstukken waarin Paul de theologische Heimat van ‘historisme’ verlaat om het te traceren in de politieke arena, in artistieke middelen en onder historici. In politieke discours blijkt het met verwijzingen naar ‘historisme’ qua frequentie nogal tegen te vallen en blijkt de term ook vooral gebruikt – vanwege haar academische bijklank. In artistieke discours blijkt de term frequenter gebruikt. Het H-woord werd oorspronkelijk voornamelijk ingezet om de spanning tussen historische en esthetische benaderingen te thematiseren waarbij gevreesd werd dat overwaardering van de eerste ten koste zou gaan van de laatste. Interessant is dat Paul een evolutie naar een historisering van historisme vaststelt, waarbij de term in toenemende mate een periodiserende betekenis kreeg en naar een specifiek negentiende-eeuwse fase van kunstbeoefening ging verwijzen. Hoewel deze semantische transitie van aanklacht naar periodebegrip historisme niet meteen van zijn negatieve connotaties ontdeed, ontangelde ze het begrip wel doordat ze ‘de aanklacht ondergeschikt [maakte] aan de verwijzing’ (210). Een gelijkaardig proces deed zich ook voor onder historici die zich pas laat (na 1950) in debatten over historisme mengden en er al snel toe neigden om dit begrip te historiseren. In deze historiserende benadering verwees de notie naar een negentiende-eeuwse geschiedbeoefening waarvan de merites soms fel bediscussieerd werden maar waarvan geen reëel gevaar meer uitging in het heden. Dit proces zorgde, in Oexles terminologie, voor een *Entproblematisierung* en verklaart volgens Paul ook waarom historici weinig aandacht hebben gehad voor het pejoratieve gebruik van historisme. Hoewel Paul in dit verband spreekt over ‘historiografische deficiëntie’ is hij mild voor historici die het begrip ontproblematiseerden. Dit omdat er volgens hem ‘niet één eenduidig “probleem” [was] dat door historiserende historici naar de achtergrond verdrongen zou zijn’ (236).

Bij deze stelling wil ik even stilstaan om te reflecteren over de in het boek gehanteerde methodologie. Over ‘de winst’ van zijn benadering is Paul duidelijk: door historisme als een ‘woord’ of ‘taal’ te bestuderen kon hij, bijvoorbeeld, vaststellen dat het om een ‘intellectuele’ of ‘papieren’ taal ging die nauwelijks doordrong tot de omgangstaal. Daarnaast kon hij laten zien dat het begrip vooral als aanklacht of vijandsbeeld fungeerde en deel uitmaakte van een semantisch veld waarin ook alternatieve begrippen figureerden die soms zo dicht bij elkaar aansloten dat ze een verwijzing naar historisme overbodig maakten.

Tegenover de verdienste van Pauls benadering staan echter ook ernstige beperkingen. Vooreerst vraag ik me af of een focus op historisme als woord wel de mogelijkheid biedt om de angsten en zelfbeelden van een samenleving te onderzoeken. Formuleren mensen hun diepste angsten en zelfbeelden wel in een ‘papieren taal’?

Voorts kan men de vraag stellen hoeveel we kunnen leren over de omvang en diepgang van angsten en zelfbeelden als we ons bij het opsporen ervan beperken tot één letterlijke bewoording in plaats van ons te concentreren op de veelheid aan synchrone en diachrone verwoordingen en hertalingen van een idee of problematiek. In deze context is het vreemd dat Paul de historische wetenschap verschoont voor het ontproblematiseren van historismekritieken via de stelling dat er niet één eenduidig historiseprobleem was, terwijl hij er bewust voor kiest om op de semantische pluraliteit van het woord historisme te focussen en niet op een eventueel onderliggende, meer eenduidige, problematiek. Pauls verschoning van zijn collegae historici voor hun historiserende benadering is niet onschuldig gezien ook zijn eigen benadering historisme historiseert. Zijn benadering is reflexief gezien de problematiek van het historiseren in de inleiding wordt aangekondigd en een groot deel van het besluit beslaat. ‘Als we slechts nagaan (zoals ik in dit boek gedaan heb)’, schrijft hij, ‘hoe twintigste-eeuwse Nederlandse intellectuelen waarschuwden tegen een moeras van geschiedenis, zonder de vraag toe te laten of zo’n moeras bestaat, zijn we dan niet bezweken voor een historisme dat de hoofdpersonen in dit boek unaniem zouden afkeuren?’ (247). Om die ironie te omzeilen besluit Paul zijn boek met drie ‘observaties’: ten eerste ‘stelt [hij] vast dat debatten over historisme nog altijd worden gevoerd’. Daarnaast noteert hij dat de vraag of ‘historische verklaring als een *intellectual good* te rijmen [valt] met een esthetisch-waarderend ingrediënt’ nog steeds negatief beantwoord zou kunnen worden. Tenslotte wijst hij erop dat historismekritieken vaak ook bezwaren behelzen tegen andere ‘-ismen’ die een exclusiviteitsaanspraak maken op de wetenschap. Het vraagt niet veel verbeeldingskracht om deze kritieken op hedendaagse sciëntistische hoogmoed toe te passen. Daarom zouden vele historismecritici volgens Paul met hem instemmen als hij de historicistische hoogmoed contrasteert met de ootmoet van wat hij met Cornelis Verhoeven ‘het verwonderde denken’ noemt. ‘Verwondering’, zo stelt Paul, ‘is het broze besef dat er andere vragen, andere kennisdoelen en andere *ethics of belief* bestaan – een besef dat moet worden gekoesterd, wil historisch onderzoek de hoogmoed van het historisme vermijden’ (250). Pauls voluntaristische uitleiding intrigeert, maar ik ben er niet van overtuigd dat ze hem en zijn collegae historici vrijpleit van een ironisch historiseren van historisme. Hoewel Paul pleit voor openheid voor andere *ethics of belief* valt het op hoe zijn eigen evaluatie van historisme(kritiek) strikt cognitief of epistemologisch blijft: de historiserende ontproblematisering van historisme door historici leidt voor Paul louter tot een historiografische deficiëntie eerder dan tot een bredere ethico-politieke problematiek, en ook zijn alternatief van het verwonderde denken blijft de relatie met het verleden definiëren in cognitieve of op zijn minst contemplatieve termen eerder dan, bijvoorbeeld, als een actief ethisch of esthetisch engagement waarvoor vele historismecritici pleiten.

Ondanks het feit dat Paul niet ver genoeg gaat in zijn poging om voorbij een louter historiserende benadering te komen, moet benadrukt worden dat zijn boek een belangrijke bijdrage levert aan het opnieuw op de agenda plaatsen van de fascinerende

problematiek van historisme en historismekritiek. Daarom hoop ik dat zijn uitleiding over de (on)mogelijkheid van een 'posthistoristische' geschiedschrijving de inleiding van een volgend boek wordt.

Berber Bevernage, Universiteit Gent